

KIVÁRÁS VAGY VÁLTOZÁS? A VÍRUSHELYZET DILEMMÁI VIDÉKI TÉRSÉGBEN

TO WAIT OR CHANGE? DILEMMAS OF THE VIRUS SITUATION IN RURAL AREAS

MAGYAR FERENC

Innovációs és Technológiai Minisztérium,
Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány
magyar.ferenc@pahru.ro

Összefoglalás

Kivárára vagy stratégiaváltásra kell-e törekedni olyan vidéki térségben, amelynek agráriumát a vírushelyzet csak kismértékben érintette? Milyen kihívást jelent a periférikus helyzetű vidéki térségek számára az agrárgazdaságnak és az élelmiszertermelésnek az a globális változása, amelyet a vírushelyzet hívott életre? Melyek lehetnek a változás kiindulópontjai olyan térségben, ahol az agrártevékenység a háztartások több mint fele számára a mindennapi életvezetés része? A tanulmány a székelyföldi térség kapcsán, a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány 2011-ben indított kutatássorozata összegzése alapján tárgyalja ezeket a kérdéseket.

Kulcsszavak: COVID-19, agrárium, székelyföldi térség,

Bevezetés

A vírushelyzetnek az agráriumra és az élelmiszerellátásra gyakorolt hatásával foglalkozó sokféle szakmai megközelítés és elemzés (lásd ezzel kapcsolatban a Kitekintés rovatban közölt szaktanulmány ismertetéseket) mindegyike utal valamilyen formában arra, hogy a COVID-19 váratlan és intenzív megjelenése kiemelte, felnagyította az agrárszektor és az élelmiszerellátás rendszerének sérülékenységét és gyengeségeit. Olyan rendszerszintű működési jellemzők kerültek előtérbe, amelyek korábban a vírushelyzettől függetlenül is megérték a változásra és változtatásra. Hangsúlyt kapott a szakirodalmi anyagokban az a fölismerés is, hogy az agrárszektor és az élelmiszerellátást érintő változtatások nem tekinthetők csupán egyszerű adminiszt-

ratív vagy technológiai folyamatoknak. Sokszereplős, sokrétű ágazatról van szó, amelynek eredményes működését – a szakmai tudások, anyagi erőforrások, technológiák szerepvállalása mellett – társadalmi tényezők bonyolult halmaza is befolyásolja. Különösen így van ez olyan vidéki térségekben, mint amilyen Székelyföld is, ahol a háztartások döntő hányada valamilyen módon és valamilyen mértékben érintett az agrár-élelmiszer szektorban, ahol az agrártermelésnek munkaerő lekötési, pénzkiváltó és identitásépítő szerepe is van (Laki – Biró 2001). Székelyföldi térségben az agrár-innovációs folyamatok alakulásának témakörében a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány (PAHRU) 2011 óta programszerűen vállal kutatásokat, innovációs feladatokat, képzési és szervezési munkát a térségi agrárium működéséhez kapcsolódó témakörökben és területeken (Biró – Jánosi 2016). Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy ennek az egy évtizede tartó szakmai munkának a kutatási eredményei, tereptapasztalatai szemszögéből értelmezze a vírushelyzetnek a térségi agráriumra gyakorolt hatását. Gyakran tapasztalható az a jelenség, hogy egy társadalmi vagy gazdasági kihívás esetén – ilyen kihívásnak tekinthető a COVID-19 váratlan jelentkezése is – a témával foglalkozó szakmai, szakpolitikai megközelítések elsősorban a megoldások keresésére, az aktuális helyzetkezelésre és a továbblépés kérdéseire összpontosítanak. Ezzel szemben kevesebb figyelmet kap a kihívást megelőző helyzet elemzése, holott a kihívásra adott társadalmi, szakpolitikai reakciók döntő többségének a kihívást megelőző helyzet az alapja. Az Alapítványunk által vizsgált székelyföldi térség társadalomtörténete sok példával szolgál arra vonatkozóan, hogy a jelentős társadalmi-gazdasági kihívásokra adott válaszok – akár változtatásra, akár kivárássra vagy túlélésre törekednek – a kihívás előtti helyzetet tekintik mérvadónak, illetve viszonyítási alapnak. Ez azonban azt is jelzi, hogy a térségi agrárszegmens vírushelyzet előtti működésének ismerete többszörösen is fontos. Nem csupán arra lehet alkalmas, hogy értelmezzük a mai reakciókat, hanem arra is, hogy feltárjuk azokat az adottságokat (esélyeket és korlátokat) amelyek a vírushelyzet utáni változások és változtatások mértékét, módját, lehetőségeit, várható eredményességét behatárolják.

Jelen tanulmány arra törekszik, hogy a PAHRU keretében 2011 óta folytatott kutatássorozat tapasztalatai alapján (Biró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020). tárgyalja ezt a kérdést. Ez a kutatássorozat elsősorban azokra az innovatív agrárvállalkozásokra irányult, amelyek a termékek, a termelési technológiák, a gazdasági és a marketing gyakorlat tekintetében lényeges mértékben különböznek a térségre jellemző hagyományos, önfenntartó családi gazdálkodási modelltól, de

különböznek az üzemszerűen működő farmoktól is¹. Az egyes elemzési résztematikák (generációváltás, társadalmi beágyazódás, biogazdálkodás, tudásszerzés és tudásmegosztás) elemzése azonban megkövetelte azt is, hogy elemző munkát folytassunk olyan témakörökben, mint a térségi agrárium alakulását meghatározó társadalomtörténeti tényezők, az agrárium intézményi és gazdasági aktorai, az innovációs kezdeményezések társadalmi környezete, az ágazat média tematizációja, a térségre irányuló tudástranszfer szereplői és gyakorlata. A térségi agrárinnovációs folyamatra irányuló direkt és közvetett elemzések lehetőséget kínálnak arra, hogy a folyamat egészéről megállapításokat tegyünk, hangsúlyozva, hogy ezen a téren jóval több tényfeltáró kutatásra és elemzésre lenne szükség, mint amennyit Alapítványunk a rendelkezésére álló kevés erőforrás és a térségi intézményekkel való együttműködés keretében eddig föl tudott vállalni.

A COVID-19, mint kihívás

A témával foglalkozó szakmai anyagok szinte egybehangzók abban a tekintetben, hogy a COVID-19 nyomán előállt egészségügyi, társadalmi, gazdasági válság a mezőgazdasági és élelmiszeripari ágazat minden szegmensét érintette a termeléstől a foglalkoztatáson át az értékesítésig, és mindez olyan kihívásként jelentkezett és jelentkezik az ágazat számára, amelyre jelentős változtatásokkal kell reagálni. Egybehangzók a vélekedések abban a tekintetben is, hogy az agrárágazat a vírushelyzetben jelentős mértékben válságállónak bizonyult. Ugyanakkor a működési zavarok felszínre hozták az ágazat sérülékenységét, illetve olyan témaköröket is előtérbe hoztak (jellemző példa az élelmiszerbiztonság), amelyek korábban a termelési, támogatási, értékesítési kérdések prioritása miatt nem kaptak érdemben hangsúlyt. Hosszan sorolhatók azok a problémák, amelyekkel az ágazat szereplőinek, kicsiknek és nagyoknak, termelőknek és fogyasztóknak szembe kellett nézniük. Ezeknek a problémáknak egy része a periférikus helyzetű vidéki térségek számára távoli gondoknak tűnhetnek, azonban az valószínűsíthető, hogy ezeknek a problémáknak a kezelése érdekében az agrárszektor több vonatkozásban is majd lényegesen változni fog, és a kialakuló új szerkezetet, az új működési modelleket már a periférikus, vidéki térségek agrár-szereplői sem hagyhatják figyelmen kívül.

¹ Részletes ismertetését lásd: Biró 2017. 14–18.

A hatások egy része az élelmiszerellátásban történt változásokhoz kapcsolódik. Ilyen az akadályok és késlekedések szerepe a termelési folyamatban és a beszerzések kiszámíthatatlansága. Az egyéni élelmiszertermelés előtérbe kerülése egyszerre hordoz előnyös változást és piaci átrendeződést. Keresleti oldalon is jelentős a vírushelyzet hatása. Ezen a téren pánikszerű vásárlások, felhalmozások okoztak gondot, ami a szállítás és a raktározás terén hozhat szerkezeti változásokat. Az étkezdek ideiglenes vagy tartós bezárása az étkezési szokások tartós változását eredményezheti, ez pedig kihívást jelent a termelés és a forgalmazás eddig kialakult rendszere számára. A munkaerőpiac terén a külföldi vendégmunka szerkezete módosult, nem csupán a termelői és feldolgozó szektorban, hanem az agráriumhoz kapcsolódó szolgáltató ágazatokban is (jellemző példa a szállítás). Ezen a téren azzal lehet számolni, hogy a munkafolyamatok gépesítése és digitalizációja felgyorsul, és ez már akár rövidtávon is a munkaerőpiac szerkezetének jelentős átszerveződésével járhat. Ugyanakkor az élelmiszerek forgalma a kereskedelmi tevékenység egyik jelentős részét képezi, ezen a téren is szerkezeti változásokat hívhatnak életre a vírushelyzet során szerzett tapasztalatok. Jellemző példa egyfelől a protekcionizmus megjelenése, az élelmiszerkészletek forgalmának visszatartása, másfelől a kereskedelem liberalizálására irányuló törekvések. Bármelyik trend erősödik meg, az a termelésre jelentős hatást fog gyakorolni. Előtérbe került az a kérdés is, hogy a lakosság élelmiszerellátásának biztosítása egy ország vagy régió esetében fontos biztonsági kérdés.

Szükséges-e foglalkozni a vírushelyzet agráriumra gyakorolt hatásával a fentiekben bemutatott, globális jellegű váltoásaival, változási trendjeivel egy olyan térség esetében, mint Székelyföld? Elvi szinten a válasz nyilvánvalóan igenlő, a szerkezeti, működési jellegű változtatások megtervezése, elindítása, a változtatási programokhoz szükséges szakmai tudás, anyagi forrás és társadalmi támogatás megszerzése azonban már koránt sem könnyű feladat. Már csak azért sem, mert az ágazat szerkezeti jellegű változtatása Székelyföldön nincsen napirenden, a vírushelyzet a térségben sokféle gondot okozott ugyan (a termelési folyamatban felmerülő akadályok, az ágazat számára szükséges in-put anyagok megfelelő időben való beszerzése, értékesítési nehézségek stb.), de mindezek a nehézségek nem hívtak életre szerkezeti jellegű változtatási programokat, és nem alakították ki az ilyen programok iránti térségi igényt sem.

A térségi agrárium jellegéből, működési módjából következően a székelyföldi agrárszektort a vírushelyzet csak kisebb mértékben érintette. Minden bizonnyal ez is közrejátszott abban, hogy a térségi társadalmi és szakmai nyilvánosságban nem igazán tematizálódott az, hogy a járvány európai és még tágabb léptékben milyen léptékű és milyen jellegű kihívást jelentett az agrárszektor és az élelmiszerellátás egésze számára, következésképpen nem tematizálódtak térségi léptékben az agrárágazatra vonatkozó várható vagy szükséges váltási, változtatási kényszerek sem. A tematizáció elmaradása a vidéki szereplők részéről rövidtávon akár indokoltnak is nevezhető, hiszen a járványhelyzet kisléptékű térségi negatív hatásait ugyancsak kisléptékű térségi válaszokkal vélhetően kezelni lehet, vagy pedig lehet arra számítani, hogy a járványhelyzet elmúltával ebben az ágazatban visszaáll a kihívás előtti helyzet. Ez az alapállás, illetve az erre támaszkodó térségi gyakorlat azonban nem számol azzal, hogy a vírushelyzet hatására az agrárszektor – globális léptékben – várhatóan lényeges mértékben át fog alakulni legyen szó termelési technológiákról, értékesítésről, az élelmiszerellátási rendszerek logisztikai kereteiről, vagy nem utolsósorban a támogatási gyakorlatról. Ennek a strukturális jellegű és globális léptékű átalakulásnak a tudomásul nem vétele a vidéki térségek agráriumára számára nagyon kedvezőtlen következményekkel járhat. Természetesen a vidéki térségek agrárszereplői (termelők, szakpolitikusok, döntéshozók) érvelhetnek amellett, hogy a vírushelyzet térségükre gyakorolt csekély hatása miatt nem szükségesek a strukturális változások, ez azonban középtávon az agrárium globális trendjeitől való leszakadáshoz vezethet.

A térségi kontextusról röviden

A székelyföldi agrárgazdaság szerkezetéből és működési modelljéből adódóan a COVID járvány kisebb mértékben érintette az agrárszektort és az élelmiszerfogyasztást. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a térség agrárszereplői nem (vagy csak közvetett módon és kismértékben) kapcsolódnak a nagy élelmiszertermelési, élelmiszerforgalmazási hálózatokhoz, a lakossági fogyasztásban pedig nagy szerepe van a saját fogyasztást biztosító családi élelmiszertermelésnek, illetve a térségen belüli hivatalos és informális (személyes kapcsolatokra alapozó vagy csere alapú) élelmiszerforgalmazásnak. A COVID-19 térségre gyakorolt hatásaiból az alábbi területek emelhetők ki:

- A nemzetközi utazási korlátozások és mobilitási szabályok a külföldi munkavállalás gyakorlatában okoztak zavarokat.
- A lakóhelyen belüli mozgást korlátozó szabályok a rurális településeken kisebb részben megzavarták az egyéni gazdálkodók mezőgazdasági munkájának a megszokott menetét, ez azonban informális megoldások révén viszonylag rövid időszak után helyreállt.
- Az agrártermékek közvetlen értékesítési gyakorlatát (helyi piacok, személyes kapcsolatokra alapozó beszerzések, térségen kívüli és személyes kapcsolatokon alapuló nagybani felvásárlók, a helyi piacokra élelmiszert hozó távoli termelők) a vírushelyzet tartósan megzavarta vagy hosszabb időre felfüggesztette. Az erre a helyzetre adott válaszként megerősödött a személyes kapcsolatokra alapozó, informális élelmiszerbeszerzés gyakorlata, valamint a közösségi médiafelületet hasznosító informális árusítás és termékcseré.
- A térségi üzleti élelmiszerellátásban – az első hetek átmeneti vásárlási hullámtól eltekintve – nem alakultak ki tartós vagy jelentős mértékű ellátási gondok.
- A térségi agrárium in-put igénye nem jelentős mértékű, a beszerzések (eszközök, növényvédelemhez szükséges anyagok, az állattartás tápanyag-szükséglete stb.) elsősorban személyes kapcsolatokhoz, kisebb méretű vagy országon belüli ellátási hálózatokhoz kötődnek, ezért ezen a téren nem mutatkozott tartós fennakadás.
- Az élelmiszertermeléshez és az élelmiszerfogyasztáshoz kapcsolódó narratívákban fölerősödött a helyi termék vásárlásának és a saját termelésnek a pozitív értékelése.
- Megnövekedett az agrártermékek digitális platformokon (elsősorban a Facebook felületeken) a termékek és a termelők megjelenítése, fokozódott a digitális értékesítés gyakorlata (Interneten történő hivatalos értékesítés megjelenése)
- A vírushelyzet hosszabb időre felfüggesztette (később csak mérsékelte) az agrárgazdasághoz kapcsolódó szakmai rendezvényeket, képzéseket, szakmai bemutatókat, egyéb csoportos akciókat.

A hatások összegzése arra utal, hogy ebben a vidéki térségben az agrárium szerkezete és működési modellje jelentős védettséget jelentett a COVID-19 negatív gazdasági hatásaival szemben. A térségi szereplők ezeket a hatásokat elsősorban átmeneti, kisebb zavarként értékelték, amelyet egyfelől a helyzet fokozatos normalizálódásával, másfelől helyi és informális megoldásokkal kezelni lehet. A térségi szereplők körében (ideértve a termék és forgalmazók mellett a döntéshozás és a szakma szereplőit is) nem alakultak ki olyan interpretációk, amelyek szerint a COVID-19 hatása jelentős lenne, vagy amelyek szerint ebben a térségben jelentősebb szerkezeti változtatásokra lenne szükség. A kezelési gyakorlatok és értelmezési sémák megmaradtak az éppen adódó eseti problémák alkalmi, helyreállító célzatú kezelése mellett.

Agrárium – hagyomány – innováció: kutatási tapasztalatok

A tanulmány előző fejezetében foglaltak arra utalnak, hogy a vírushelyzet nem gyakorolt jelentős hatást a térség agráriumára. Nem alakította ki a vírushelyzet azt a közvélekedést vagy meggyőződést sem, hogy a térségi agrárium szerkezetén, működési módján lényeges mértékben változtatni kellene. Ugyanakkor az várható, hogy a vírushelyzet tapasztalatai globális léptékben nagyon lényeges szerkezeti, működési változásokat indíthatnak el (termelési szerkezet, termelési technológiák, digitalizáció, adatalapú mezőgazdaság stb.) A globális hálózatokhoz csak kismértékben kapcsolódó vidéki térségek számára a kérdés úgy fogalmazódik meg, hogy föltudnak-e készülni erre a változásra, a változási folyamatokba való bekapcsolódásra, vagy végképp a perifériákra szorulnak ki? A vírushelyzet hatásai vidékitérségben nem kényszerítik ki a változást, azonban az agrárszektor és élelmiszertermelés globális léptékű változásai felhívhatják a vidéki agrárszereplők (tervezők, döntéshozók, termelők) figyelmét arra, hogy milyen területeken, milyen irányokba kell változásokat kezdeményezni. A változtatást célzó kezdeményezéseknek két viszonyítási pontja, referencia kerete lehet. Az egyik a célokhöz kapcsolódik (milyen területeken, milyen irányokban kellene lépni), a másik a térségi adottságokhoz, hogy mi jellemezi a térségi agráriumot és milyen változásokra van reális esély ebben a térségben). Az Alapítványunk keretében végzett elemző munka ehhez a második viszonyítási ponthoz kínálhat szakmai ismereteket és kiindulópontokat. Amint azt a tanulmány bevezető részében is jeleztük, a székelyföldi térségben az agrárium jóval több, mint gazdasági tevékenység. A térségi lakosság agrárérintettségének nagyon magas aránya ezt a szektort komplex társadalmi

jelenséggé teszi, ezért azok a kiindulópontok is fontosak, amelyek túlmutatnak az agrárium szokásos paraméterein (birtokméret, állatállomány, eszközellátottság, termékmennyiség, gazdaságossági mutatók stb.) Az alábbiakban jelzésszerűen összefoglaljuk kutatási programjaink fontosabb következtetéseit², azokra a témakörökre összpontosítva, amelyek a térségi agrárium működésének strukturális jellemzőire vonatkoznak, és amelyekről a szerkezeti, működési átalakítást célzó kezdeményezések nem tekinthetnek el.

Agrárszereplők a térségben

Az agrártevékenység a térségi háztartások több mint felében valamilyen formában jelen van, ez az arány rurális településeken jóval nagyobb. A háztartások döntő többsége a családi léptékű, önfenntartó, pénzkiváltó, holisztikus gazdálkodási gyakorlat működtetésében érdekelt. Ehhez a hagyományosnak nevezhető gazdálkodási mentalitáshoz és gyakorlathoz szétaprózott birtokszerkezet társul. Az üzemszerűen működő farmok száma kevés, növekedésüknek korlátot szab a kis családi gazdaságok halmaza, a földkoncentráció lassú folyamata, a bérleti rendszer visszafogott mértéke. A térségi agrárium harmadik szereplőcsoportját az olyan kisléptékű vállalkozások halmaza alkotja, amelyek működése minden tekintetben (termék, termelési folyamat, tudás, értékesítés) eltér a térségi hagyományos gazdálkodási gyakorlattól. Megjelenésük és működésük a térségi kontextusban társadalmi és agrárinnovációként értelmezhető. Számuk folyamatosan gyarapodik. A térségi agrárszereplők működése (hivatalok, szakmai szereplők, gazdálkodók) alapvetően szigetszerű. A horizontális és vertikális szerveződések száma kevés vagy formális.

Generációváltás, paradigmaváltás

Az agráriumban a generációváltás folyamata összekapcsolódik a kisléptékű családi gazdálkodástól való eltávolodással, illetve a fentiekben jelzett agrárjellegű és társadalmi innovációval. A fiatal gazdák csoportjának működése a székelyföldi agrár-innovációs folyamat keretén belül fontos társadalmi innovációs potenciált hordoz.

² Az elemzések részletes szakmai anyagai a kutatási program során készített kiadványsorozatban olvashatók Alapítványunk honlapján: www.pahru.ro.

Tevékenységük, magatartásuk, érték- és célrendszerük több olyan összetevőt is tartalmaz, amelyek az önfenntartó családi gazdálkodási modellhez viszonyítva innovatívnak minősülnek. A fiatal gazdák működési módjában kétféle modellt azonosíthatunk. Közös bennük az, hogy változtatni szeretnének a hagyományos családi gazdálkodási gyakorlaton. Az eltérések az innováció két fokozatára utalnak. Az első modellben a saját innovatív kezdeményezés menedzselése programszerűbb, explicitebb, határozottabb. A másik modellben a változtatás latens módon nyilvánul meg, a saját tevékenységről kialakított kép bizonytalanabb. Tevékenységük újszerűsége, létszámuk gyarapodása felveti azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e generációváltásról, egy új térségi elit szerveződéséről? Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy az innovatív agrárvállalkozókat egy olyan folyamat részeseinek és cselekvőinek tekinthetjük, amely elitszerepek épülését hordozza. Ez a folyamat ebben a térségben még a kezdeténél tart, helyi léptékben az elitszerepek termelése ambivalens és bizonytalan folyamat. Ezek az innovatív szereplők saját tevékenységük szervezését és társadalmi menedzsmentjét teljes egészében önmaguk nem tudják megoldani. Ösztönző keretek, támogatási programok hiányában a fiatal gazdák társadalmi innovációs potenciálja a jelenleginél nagyobb mértékben nem tud hasznosulni.

Az agrárium digitalizációja

Ma már nem kerülhető meg a székellyöldi térség esetében sem az agrárium digitalizációjának a kérdése. Az agrárium terén a külső hatások, ösztönzők már ma is jelentősek és ezek minden jel szerint erősödni fognak. A térség szempontjából nem csupán lehetőségről van szó, hanem belső változtatási kényszerről is. A belső változás jelei kismértékben jelentkeznek, de térségi léptékben digitalizációs folyamatról még nem beszélhetünk. A térségi szereplők egy részében még az sem tudatosul digitalizációs váltásként, ami már a gyakorlatban annak tekinthető. Ebben a helyzetben a programszerű tematizációs munka nem kerülhető meg, miközben szükség van az eszközpark gazdagítására, innovatív technológiák telepítésére. Az is nyilvánvaló, hogy a tematizációs munka a térségbe irányuló tudástranszfer folyamat működtetését feltételezi. Lassú elfogadási folyamatra kell számítani. A digitalizációs folyamat elfogadása ebben a térségben egy szélesebb körű térségi innovációs folyamat része, nem csupán beruházási vagy technológiaváltási kérdés.

Tudástranszfer, tudástermelés

A térségben a szakmai képzések iránti igény jelentős, az új agrárismereteket igénylők rétege növekszik. Tartalmi szempontból a képzési programok nagyobb része térségen kívüli példák utánzására alapoz, a képzési tartalmaknak a térségi adottságokhoz való adaptációja részleges. Tartalmi szempontból a gépi eszközökhöz és termelési technológiákhoz kapcsolódó információk és ismeretek vannak többségben, jóval kisebb szerepet kapnak a menedzsmenthez, a marketinghez, a termék design-hoz, a kommunikációhoz, a kapcsolatépítéshez, a hálózati együttműködéshez kapcsolódó ismeretek. A térségbe irányuló tudástranszfer többszereplős, diffúz folyamat. Jelen formájában nem követ szakmai vagy szakpolitikai szinten megjelölt térségi célokat, nem alakult ki a térségben tartalmi, módszertani követés.

A tudásfelhasználás mintázatai szorosan kapcsolódnak az agrárjellegű tevékenységek típusaihoz. Az önfenntartó családi gazdálkodással foglalkozók esetében a tudásfelhasználás minimális. Az üzemszerű gazdaságok szakemberek segítségét veszik igénybe. A kisléptékű, újszerű térségi agrárvállalkozások esetében a tudásfelhasználás a vállalkozás vezetőjéhez kapcsolódik, ez többirányú, rugalmas és folyamatos tájékozódást/tanulást jelent.

Térségi tudástermelés kevés helyen zajlik, a térségi körülményekhez igazodó, intézményes agrárjellegű K+F tevékenység minimális. Tudástermelés érdemben az innovatív egyéni vállalkozók szintjén érhető tetten (új termék előállítások térséghez való adaptálása), ez a térségspecifikus tudás azonban rendszerint egyéni szinten marad.

Innováció és társadalmi beágyazódás

A térségi agrárium változásának kulcskérdése az, hogy az innovatív gyakorlatok társadalmi elfogadása miként alakul. Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy az innovatív agrárszereplők diffúz és folyamatosan változó körülmények közepette próbálják saját magukat és tevékenységet helyi léptékben vagy szélesebb körben pozícionálni. Jellemző példák:

- Termelési együttműködési formák kezdeményezése és kialakítása
- Helyi rendezvények saját erőből való szervezése
- Alkalmi vagy rendszeres tanácsadás termelési technológiai kérdésekben vagy új vállalkozás elindításában.

- Ismeretátadás és tanítás alkalmi megkeresés alapján vagy szervezett formában.
- Szakmai jellegű technológiai szolgáltatás végzése alkalmi jelleggel vagy rendszeresen helyi gazdák számára.
- A település nevének az értékesítési és marketing tevékenységben való használata.

Az innovatív szereplők hatni akarnak a közvetlen környezetükre. Ez azért is fontos, mert ennek a csoportnak a tagjai a szó szoros értelmében véve a globális folyamatok és a lokális szervezetek érintkezési felületén működnek. A helyi társadalom a működésüket tudomásul veszi, de távolságtartással kezeli.

Összegzés helyett kiindulópontok

A PAHRU keretében végzett elemzések azt jelzik, hogy a vizsgált térségben az agrárszektor működését, az innovatív kezdeményezések térnyerését jelentős mértékben befolyásolják olyan közösségi jellegű tudásformák és magatartási modellek, amelyek általában jellemzők a térségi társadalom egészére. Az agrárszektornak ez a jelentős társadalmi meghatározottságát célszerű figyelembe venni minden olyan fejlesztési elgondolás vagy program kidolgozásakor, amely az ágazat egészének vagy valamely részének fejlesztésére irányul. A következőkben azokat a szempontoknak soroljuk fel, amelyeket kiindulópontként vagy cselekvési keretként a fejlesztési programok szervezőinek célszerű figyelembe venniük.

- Kiindulópontként lehet kezelni azt, hogy a pontszerű, szigetszerű működési gyakorlatot a top-down típusú hálózatépítéssel (egyesületek, szövetkezetek létrehozása hivatali kezdeményezések formájában) nem lehet háttérbe szorítani. A pontszerű működési modell a formális szervezeti kereteken belül is megtalálja a maga működési terepét. A felső kezdeményezésre létrejövő szervezeti keretek esetenként lehetnek hasznosak is, de ezek az együttműködési formák egyelőre nem tudják fölváltani a pontszerű működési modellt. Vannak jelek arra, hogy bottom-up kezdeményezések formájában kisméretű, tartós, de informális „szövetkezetek”, együttműködési keretek alakulnak ki. De ez a folyamat a térségben még az elején tart. Ezért minden fejlesztési változtatási programnak a szigetszerű működés modelljével számolnia kell.

- A térségbe irányuló tudástranszfer, az agrárszereplők tudáshasznosítási gyakorlata, a térségi tudástermelés egyaránt képlékeny, alkalmi jellegű, diffúz folyamat, ugyanakkor jelentős mértékben informális jellegű. Számolni kell azzal, hogy erre a tudásbázisra szerkezeti léptékű változtatási programokat építeni rövidtávon nem igazán lehet. Nem csupán a szakmai tudás kevés, hanem annak társadalmi rangja is alacsony. Az alkalmi, problémamegoldó jellegű egyéni tudásszerzési gyakorlat pedig a szigetszerű működést erősíti. A digitalizáció és az adatalapú gazdálkodás előtérbe kerülése olyan szerkezeti változást körvonalaz, amelynek befogadására a mai térségi tudáskontextus egyelőre nem igazán alkalmas.
- Az innovatív kezdeményezések egyre gyarapodó száma minden kétséget kizáróan pozitív fejlemény. Azonban azt is tudomásul kell venni, hogy ezek az innovációk a székelőföldi társadalmi kontextusban nem csupán ágazati, hanem társadalmi innovációk is, ezért a szélesebb körű társadalmi befogadás, beágyazódás feladatát is meg kell oldani. Ma ez a folyamat ambivalens módon alakul, a társadalmi elfogadtatás feladata meghaladja az innovatív vállalkozók erőforrásait. Ennek eredménye az, hogy a generációváltás, a az ágazati paradigmaváltás nagyon lassan halad, az agrártevékenységek társadalmi presztízse még mindig alacsony, a térségi agrárszereplők nagy számuk ellenére nem alkotnak fajsúlyosabb térségi elitcsoportot.

A fentiekben bemutatott jellemzők együttese azt jelzi, hogy a székelőföldi térségben az agrárium működése komplex társadalmi jelenség. Több térségi gazdája is van (hivatalok, szakintézmények, szolgáltatók) az ágazatnak és a maga során mindenik foglalkozik az ágazat egy-egy szegmensével. De köztük nincsen olyan, amely az agráriumot, az agrárium változását/változtatását komplex társadalmi problémaként értelmezné és kezelné.

Az agrárágazat globális léptékű változásai ma sokfélék, újszerűek, nagyobb részük – tapasztalataink szerint – vidéki térségből nem is nagyon látszik. A vírus-helyzet okozta kihívások fölerősítették ezeket a változásokat, a vidéki térség szereplői a változásnak a ritmusváltását (a változások felgyorsulása) sem igazán érzékelik. Az aktuális kérdés az, hogy lesznek-e olyan intézményi, szakmai szereplők a térségben,

akik ebben a helyzetben is tematizálni tudják a változást? Akik nem abból indulnak ki, hogy a máshol látott példák alapján a térségben mit kellene elindítani, hanem abból, hogy a térségi adottságok alapján milyen irányban hogyan lehet lépni. Sok jel mutat arra, hogy az agrárágazat változását ebben a vidéki térségben csak komplex társadalmi innovációs folyamatként lehet elgondolni és kivitelezni. Ebbe bele lehet és bele kell illeszteni mindazokat az eljárásokat, amelyekre máshol már sikeres példák vannak (hozzáadott értékek növelése, valós hálózatosodási folyamatok, adattermelés és adatgazdálkodás, digitalizáció, termékpályákban való gondolkodás és cselekvés, agrárinnovációs hub-ok rendszerének kialakítása, klaszterek létrehozása, ágazatközi együttműködés és hasonlók). Ezt a többszintű, komplex innováció ösztönzési tevékenységet végzi a székelyföldi térségben Alapítványunk immár három évtizede, 2011 óta agrárinnovációs programsorozat keretében (egyetemi oktatás és felnőttképzés, kutatás, tematikus fórumok szervezése tematizációs és ismeretterjesztő munka, hálózatépítés, tangazdaság működtetése) foglalkozik ezzel a feladattal. A vírus-helyzet az agrárium terén nem csupán a rendszer működésének gyengeségeire irányította rá a figyelmet, hanem a változtatás, az előrelépés lehetőségeire is. Nincsen más helyzetben a sok adottsággal, sok kezdeménnyel jellemezhető székelyföldi térség sem, és bízunk benne, hogy a lehetőségek sorában a térségi agrárium felzárkózását támogató szakpolitikai tervezés is fontos esélyt kap.

Szakirodalom

Biró A. Z. 2017

Új elitszerepek rurális környezetben. In: Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovative szerepe a székelyföldi térségben. Státus kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2020

Szaktanácsadás – Agrárium – Innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány. Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2019

Digitális agrárium – székelyföldi innováció. Az agrárium digitalizációjának térségi környezete. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z., Magyar F. (szerk.) 2018

Kísérlet vagy modell. Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2017

A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovative szerepe a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – János Zs. 2016

Oktatás – innováció – fejlesztés. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány tevékenysége. In: Lengyel L., Kulcsár S. (szerk.) Versenyképes oktatás, piacképes szakember. OMIKO oktatásmódszertani konferencia, Zenta. 45-67.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2016.

Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2015

Az innováció vonzásában. Biogazdálkodása székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F.(szerk.) 2014

„Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk...”: Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) 2013

Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben.
Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Laki L. – Biró A. Z. 2001

A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Európa Tanulmányok 6. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.

Abstract

Should a wait-and-see approach or a change of strategy be pursued in a rural area whose agriculture has been only marginally affected by the virus situation? What are the challenges for peripheral rural areas in terms of the global change in the agricultural economy and food production brought about by the virus situation? What might be the starting points for change in a region where agricultural activity is part of the daily life of more than half of the households? The paper addresses these questions in the context of the Szeklerland region, based on the summary of a series of research studies launched by the Pro Agricultura Hargitae Universitas Foundation in 2011.

Keywords: COVID 19, agriculture, Szeklerland